ORIS POLOŽAJA AVTOHTONIH ETNIČNIH IN NARODNIH MANJŠIN V ITALIJI

Milan Bufon*

Izvleček

Članek podaja v glavnih obrisih trenutno stanje dokaj številnih avtohtonih etničnih in jezikovnih manjšin v Italiji, zlasti glede na njihovo konsistenco in distribucijo, kulturno moč ter različno stopnjo doseženega varstva oziroma sprejetih normativnih ukrepov na krajevni in državni ravni.

Ključne besede: Italija, avtohtone etnične in jezikovne manjšine.

THE POSITION DESCRIPTION OF THE AUTOCHTONOUS ETHNIC AND NATIONAL MINORITIES IN ITALY

Abstract

Presented is a general outline of the current situation of rather numerous autochtonous ethnic and linguistic minorities in Italy, particularly the aspects of their consistency and distribution, cultural vitality, and different degrees of the achieved protection or the adopted normative measures on the local and state levels.

Key words: Italy, Autochtonous Ethnic and Linguistic Minorities.

Uvod

Evropski urad za manj razširjene jezike (The European bureau for lesser used languages) je v svoji publikaciji *Mini-guide to the lesser used languages of the EC* iz leta 1993 za Italijo evidentiral 11 avtohtonih etnično-jezikovnih manjšin: albansko, frankoprovansalsko, furlansko, grško, hrvaško, katalonsko, ladinsko, nemško, okcitansko, sardinsko in slovensko. Bolj razčlenjeno prikazuje italijanski manjšinski mozaik poročilo, ki ga je leta 1994 sestavilo italijansko notranje ministrstvo (Primo rapporto sullo stato delle minoranze in Italia) oziroma njen "Centralni urad za vprašanja obmejnih območij in etničnih manjšin". To poročilo dopolnjuje sorodno študijo, ki jo je leta 1985 izdalo italijansko ministrstvo za šolstvo; vsebuje uvodni del, ki podaja splošni mednarodni okvir in državno pravno-normativno usmeritev glede te proble-

* Dr., Slovenski raziskovalni inštitut (SLORI), ulica Carducci 8, 34 122 Trieste – Trst, Italija.

matike, in oris položaja posameznih etnično-jezikovnih manjšin: albanske, frankoprovansalske, furlanske, germanske (pri tem razlikuje med južnotirolsko skupino in štirimi drugimi manjšimi nemško govorečimi otoki v Severni Italiji), grške, katalonske, ladinske, okcitanske, romske, sardinske in slovanske (slovenske in hrvaške).

Dodatne informacije o manjšinskih kulturnih ustanovah v Italiji in drugih evropskih državah podajata zvezka, ki jih je v okviru programa "Database of cultural activities" pripravil in izdal informacijski center Evropskega urada za manj razširjene jezike v Bruslju in v katerih so zajete gledališke skupine ter kulturno-informacijski centri. Dragocene podatke o problematiki nudijo še številne publikacije, ki zadevajo posamezne manjšine ali območja: med temi je za manjšine severovzhodne Italije pomemben zvezek *Manjšine v Alpsko-Jadranskem prostoru*, ki je v redakciji Delovne skupnosti Alpe-Jadran izšel leta 1991 in obsega tudi dokaj obsežno bibliografijo; sintetičen prikaz položaja frankofonske manjšine v Italiji podaja nadalje knjižica *Valle d'Aosta — un ventaglio di risorse*, ki je izšla leta 1994 kot prva v novi seriji monografskih publikacij Evropskega urada za manj razširjene jezike; o ostalih etnično-jezikovnih manjšinah v Italiji so, z izjemo tistih manjšin, ki imajo lastna raziskovalno-dokumentacijska središča, na voljo le publikacije bolj sporadične narave.

Uradno priznane so le tiste manjšine, za katere je italijanska stran bila dolžna pripraviti ustrezno pravno-normativno zaščito na podlagi mednarodno sprejetih obvez, se pravi frankofonska manjšina v dolini Aosta, nemška na Južnem Tirolskem in deloma (na Tržaškem ter v manjši meri na Goriškem) slovenska manjšina v Furlaniji-Julijski krajini. Za ostale manjšine ali dele manjšin ni na državi ravni nikakršnih pravno-varstvenih normativov, razen tistih, ki so vključene v zaščitne "pakete" kake druge priznane manjšine (Ladinci na JužnoemTirolskem) ali uživajo določene varstvene norme v okviru zakonskih določil posameznih dežel ali manj pomembnih določb v občinah.

Avtohtone etnično-jezikovne manjšine v Italiji

Albanci

To uradno nepriznano (čeprav statut dežele Kalabrija zavezuje lokalne oblasti k spoštovanju kulturnega izročila prebivalstva albanskega in grškega izvora) etnično-jezikovno manjšino sestavlja po prevladujočih ocenah približno 100.000 oseb, ki žive v 50 do 60 naseljih v deželah Abruzzo, Basilicata, Kalabrija (območje največje gostote), Kampanija, Molise, Puglia in Sicilija, v manjši meri pa še v deželah Lazio in Emilia Romagna. Zadnji uradni podatek o številu albansko govorečih (etnonim: Arberesh) vsebuje popis iz leta 1921 (80.282). Obdobje naselitve Albancev v Južni Italiji sega v 13. stoletje. Albanska kultura se prenaša z bogatim ustnim izročilom v jeziku "arberisht". Albanski jezik poučujejo kot fakultativni predmet v nekaterih osnovnih in srednjih šolah; na univerzah v Rimu, Neaplju, Cosenzi in Palermu

obstajajo katedre za albanski jezik in literaturo. V verskem pogledu se približno polovica albansko govorečih vključuje v katoliško skupnost, polovica pa v pravoslavno. V občini S. Paolo Albanese (Shen Pali) obstaja muzej kulture Arberesh s knjižnico; tu podeljujejo tudi literarne nagrade v okviru programa Etnia Arberesh. V občini Barile deluje poskusna šola albanskega plesa in kulture Shkolla e Valleve; tu je tudi dokumentacijsko središče ter uredništvo revije *Basilicata — Comunità Arbereshe*. Krajevno kulturo proučuje tudi kulturno središče De Rada v kraju S. Demetrio Corone, z javnimi sredstvi pa se ustanavljata še albanski kulturni središči z muzejskimi prostori in knjižnico v krajih Caraffa in Villa Badessa. V Civiti (pokrajina Cosenza) je dejaven kulturni krožek Gennaro Placco, ki izdaja tromesečnik *Katundi yne* in ustanavlja, s pomočjo evropskega prispevka, muzej naroda Arberesh. Pomembnejša središča za proučevanje albanske kulture so tudi v Cosenzi (Centro ricerche socio-culturali G. Castriota Skanderbeg — izdaja dvakrat letno revijo *Lidhja*), kjer ima sedež še zveza italoalbanskih skupnosti, in v kraju Lungro. Nekatera izmed teh ustanov izdajajo letno manjše število knjig v albanskem jeziku. Nekaj programov v albanskem jeziku oddajajo razne zasebne radijske postaje.

Frankoprovansalci

Ta etnično-jezikovna manjšina živi v Italiji v dolini Aoste, v Piemontu in Apuliji (Puglia) in šteje okrog 90.000 oseb, od tega večji del (70.000) v dolini Aoste, okrog 20.000 v dolinah severozahodnega dela Piemonta in okrog 2000 v občinah Faeto in Celle S. Vito v pokrajini Foggia. Čeprav večina pripadnikov te manjšine (zlasti v dolini Aoste) uporablja frankoprovansalski govor, francoščino pa le okrog 5 % prebivalstva, prvega ne ščiti noben zakonski predpis, medtem ko je jezikovno enakopravnost med italijanščino in francoščino določil že statut Avtonomne dežele Aoste leta 1948. Državni zakon iz leta 1978, ki urejuje izvajanje tega statuta, med drugimi predpisi ustanavlja deželno raziskovalno središče v povezavi s krajevnim šolskim sistemom, kjer je pouku italijanskega in francoskega jezika namenjeno isto število ur in kjer se lahko nekateri predmeti poučujejo tudi v francoščini. Isti zakon uvaja še določbe glede primernega zastopstva frankofonskih predstavnikov v državni upravi (ta vidik je natančneje zajel še zakon iz leta 1982). Zakon iz leta 1981 vsebuje nekatera zagotovila v korist založništva v francoskem jeziku, od leta 1975 pa je v veljavi zakon, ki odpira možnost televizijskih oddaj tudi v francoskem jeziku. Vsi ti zakoni so omejeni le na ozemlje dežele Aoste, medtem ko v Piemontu deželni zakon iz leta 1979 vsebuje le nekaj splošnejših garancij za frankoprovansalsko in okcitansko manjšino ter nemško govorečo skupino Walser. V dolini Aoste je dejavnih precejšnje število gledaliških in glasbenih skupin, ki prejemajo podporo deželne vlade, Société des Recherches et d'Etudes francoprovencales objavlja med drugim dvomesečni bilten v francoščini in frankoprovansalščini. Ob regionalni postaji državne televizije RAI za deželo Aosto oddajajo v francoščini in frankoprovansalščini še krajevne televizijske in radijske postaje. V deželi Piemont je dejavno frankoprovan-

salsko kulturno združenje EFFEPI, ki dvakrat letno izdaja tudi istoimensko revijo. Glavne kulturne ustanove, ki jih vzdržuje deželna vlada doline Aosta, so naslednje: kulturne storitve odborništva za šolstvo; deželni urad za etnologijo in lingvistiko; akademija sv. Anselma; deželni glasbeni arhiv; frankoprovansalsko študijsko središče; študijsko središče kulture Walser v dolini Aoste; deželno združenje ljudskih odrov; deželni kulturni zavod; naravoslovno deželno društvo; deželno društvo za prazgodovino in arheologijo; deželni inštitut za zgodovino odporništva.

Furlani

Ta številčna, a uradno nepriznana etnično-jezikovna manjšina šteje med 500 in 750.000 pripadnikov, ki naseljujejo pretežni del dežele Furlanije-Julijske krajine, zlasti pokrajini Videm in Pordenone ter zahodni del pokrajine Gorica, prebivajo pa so tudi v okolici Portogruara v severovzhodnem delu pokrajine Benetke. Furlani delijo z ostalimi retoromanskimi skupinami osrednjih in vzhodnih Alp sorodno zgodovinsko izkušnjo ohranjanja novolatinske jezikovne prakse. Zaradi sorodnosti med temi skupinami jih večkrat dele med zahodne Ladince, ki živijo v švicarskem kantonu Graubünden, osrednje Ladince, ki živjo v Dolomitih, in vzhodne Ladince ali Furlane. Furlanščina se deli v več narečnih skupin in kljub raznim poskusom, ki jih je pospešila zlasti ustanovitev univerze v Vidmu v okviru vladnih ukrepov za obnovo leta 1976 od potresa prizadetega območja, še ni bila standardizirana v nek enoten jezik. V šolstvu se furlanščina od začetka 70. let v videmski pokrajini poskusno uvaja v otroških vrtcih in osnovnih šolah. Deželni zakon iz leta 1992 določa sredstva za uvajanje furlanščine v šolah in omogoča nameščanje dvojezičnih krajevnih in prometnih tabel. Med kulturnimi ustanovami gre omeniti pred nekaj leti ustanovljeni goriški Auditorium furlanske kulture, od leta 1977 je dejaven Institute di studis Furlans, Società filologica Friulana z glavnim sedežem v Vidmu in dvema podružnicama v Pordenonu in Gorici pa že od leta 1919; večji kulturni združenji sta Scuele Furlane in Int Furlane, pomembnejši kulturni krožki (clapis culturals) pa so v Vidmu, Tricesimu in Pordenonu. Te ustanove letno objavijo več zbornikov ali monografskih del ter tri revije (*Sot la Nape, Ce fastu* in *Strolic Furlan*). Zelo močni so stiki z izseljenskimi furlanskimi skupnostmi ("Fogolars"), ki izdajajo skupno glasilo *Friuli nel mondo*. Od konca 70. let oddaja radijska postaja Onde Furlane 40 ur tedensko v furlanščini.

Grki

Ta etnično-jezikovna manjšina katoliške vere šteje okrog 20.000 oseb, ki žive v južnem delu dežel Kalabrija in Puglia. Ne uživa posebnih zaščitnih norm, čeprav statut dežele Kalabrija zagotavlja, da bo deželna uprava spoštovala zgodovinsko, kulturno in umetnostno izročilo prebivalstva albanskega in grškega izvora. V sodelovanju z grškimi oblastmi v občini Bova (Kalabrija) potekajo tečaji krajevne grške

govorice in moderne grščine; tu delujeta tudi študijski center za raziskovanje različnih vidikov grške manjšine, ki ga denarno podpira Evropska unija, ter medobčinska zveza kalabrijskih Grkov. V osnovnih šolah v občinah Martano in Sternatia (Puglia) se od leta 1978 poskusno poučuje grščino 15 ur tedensko; tu delujeta študijska centra za proučevanje manjšinske problematike v krajih Calimera in Sternatia. V Pugliji je dejavnih več narečnih ljudskih odrov, a tudi raziskovalno središče o folklori, zgodovini in dialektih grške skupnosti v deželi, ki objavlja tromesečnik *Prozimi*. Preko Centra za sociokulturne raziskave "Giorgio Castriota" v Cosenzi, ki zbira študijsko gradivo o albanski in grški manjšini v Italiji, se ta manjšina operativno povezuje z albansko in v njihovi reviji *Katundi yne* so pogosti članki o grški manjšini. Nekatere krajevne radijske postaje občasno oddajajo programe v grškem jeziku.

Hrvati

Ta uradno nepriznana etnično-jezikovna manjšina šteje okrog 2500 oseb, ki živijo v treh občinah v deželi Molise (S. Felice del Molise, Acquaviva Collecroce in Montemitro). Z izjemo nekaterih dvojezičnih napisov hrvaščina v javnosti ne uporabljajo.

Katalonci

Ta uradno nepriznana manjšina živi samo v kraju Alghero na Sardiniji. Ocenjeno število katalonsko govorečih je okrog 18.000 na skupnih 40.000 prebivalcev mesta, čeprav tudi ostali meščani pasivno obvladajo manjšinski jezik. Kljub možnosti, ki jo daje Deželni zakon, da se v osnovnih šolah katalonščino poučuje kot izbirni učni predmet, trenutno zaradi nezadostnega zanimanja tovrstni pouk ne nudi nobena izmed mestnih šol. Tečaju katalonščine je mogoče slediti na eni izmed srednjih šol in pri zasebnih kulturnih centrih; na univerzi v Cagliariju obstaja katedra za katalonski jezik in literaturo, na univerzi v Sassariju pa katedra za sardinsko lingvistiko, ki vključuje tudi katalonščino. Katalonščino uporabljajo ob raznih praznovanjih in delno v javnih napisih; katalonsko kulturo prenašajo razne pevske in gledališke skupine, manjšinski jezik govorijo na zasebnih radijskih postajah, v njem izhajajo nekateri dvojezični časopisi in revije. Katalonsko manjšino zastopa politično gibanje "Sardenya i llibertat", njegovi predstavniki občasno uporabljajo katalonščino v občinskem svetu.

Ladinci

Ladinci živijo v nekaterih občinah v pokrajinah Bocen (nad 18.000), Trento (približno 7000) in Belluno (okrog 16.000) na območju Dolomitov. Na podlagi statuta avtonomne pokrajine Bocen uživa tukajšnja ladinska skupnost na območju avtohtone

naselitve popolno zaščito, ki je enakovredna zaščitnim standardom za nemško manjšino, od zajamčene zastopanosti v krajevnih upravnih organih do obveznega znanja ladinskega jezika za zaposlene v javnih službah v občinah, kjer živi manjšina, in pravice do šolanja v materinem jeziku. Pri tem je treba povedati, da se v otroških vrtcih uporablja izključno ladinščino, medtem ko se v osnovnih šolah pouk odvija v italijanščini in nemščini in se ladinščino poučuje kot učni predmet; podobno je v srednjih šolah, kjer sta pouku ladinščine namenjeni dve uri tedensko. Ladincem, ki živijo v pokrajini Trento, je priznana pravica do učenja ladinščine (eno uro tedensko) le v osnovnih šolah, uporaba ladinščine v otroških vrtcih pa je odvisna od vzgojiteljic, ki ta jezik obvladajo. Ladinščine v izobraževalnem procesu ne uporabljajo v pokrajini Belluno. Javni napisi so uradno trojezični v pokrajini Bocen, dvojezični v pokrajini Trento in, manj dosledno, tudi v pokrajini Belluno. Največ ladinskih društev in ustanov je v pokrajini Bocen, med katerimi so najpomembnejše: Istitut Cultural Ladin Micura de Ru v Val Badii, Istitut Pedagogich Ladin v Bocnu in Union Generela di Ladins dla Dolomites, ki ima sedež v kraju Ortisei. Dnevnika *Alto Adige* in *Dolomiten* vsebujeta tedensko eno stran v ladinščini; ta manjšinski jezik deloma govorijo na televiziji in radijskih postajah; v ladinščini izhajata dve reviji (*La Usc di Ladins* in *Ladinia*), ena pa je trojezična (*Omnibus*). V pokrajini Trento delujejo v kraju Vigo di Fassa in njegovi okolici Ladinsko združenje ter več gledaliških, glasbenih, pevskih in folklornih društev, ki jih po pokrajinskem zakonu iz leta 1985 denarno podpira pokrajinska uprava preko Inštituta za ladinsko kulturo, ki ima prav tako svoj sedež v kraju Vigo di Fassa. Tukajšnji Ladinci izdajajo lastni tednik oziroma dvomesečnik, ladinščina pa je deloma navzoča na televizijskih in radijskih programih deželnega sedeža RAI v Bocnu. Na območju pokrajine Belluno delujejo izpostave društva Union Generela di Ladins v krajih Colle S. Lucia, Pieve di Livinallongo in Cortina d'Ampezzo ter razna druga kulturna društva.

Nemci

Manjše otoke naselitve nemško govorečega prebivalstva najdemo skorajda v celotnem alpskem območju Italije, najbolj strnjeno pa je ta manjšina naseljena na Južnem Tirolskem (okrog 280.000 oseb po popisu iz leta 1991), kjer uživa tudi visoko stopnjo avtonomije in normativne zaščite. Ta zaščita temelji na avstrijsko-italijanskem dogovoru na pariški mirovni konferenci leta 1946, po katerem je Italija lahko ohranila leta 1919 pridobljeno ozemlje pod pogojem, da Nemcem zajamči pravico do šolanja v lastnem jeziku na vseh ravneh, zagotovi enakopravnost nemščine v javni upravi ter administrativno avtonomijo za območje njihove naselitve. Te vidike so leta 1948 zapisali v Posebnem statutu avtonomne pokrajine Bocen v okviru avtonomne dežele Trentino-Alto Adige. Zaradi prepočasnega izvajanja sprejetih dogovorov je prišlo do vrste napetosti, ki so italijansko vlado leta 1972 prisilile k sprejetju t.i. "paketa". Ta je vseboval kar 137 različnih operativnih ukrepov, ki so postopoma

vpeljali integralno dvojezičnost oziroma trojezičnost na območju bivanja Ladincev. Avstrija je leta 1992 italijanski strani priznala ustrezno normativno rešitev vprašanja in s tem končala mednarodni spor. Obsežno podporo je ta manjšina ves čas prejemala tudi z avstrijske strani, še zlasti močne so seveda vezi z bližnjo avstrijsko deželo Tirolsko.

Učni jezik na območjih z nemško večino je nemški na vseh šolskih stopnjah, z izjemo univerze v Bocnu, čeprav so tudi tu nekatera predavanja v nemškem jeziku. Zaradi zunanje pomoči in sredstev bocenske avtonomne pokrajine ima skoraj vsako naselje na Južnem Tirolskem kulturni dom, v katerem imajo svoj sedež krajevne kulturne in družbene organizacije. Veliko je glasbenih in gledaliških skupin; v Bocnu deluje tudi Südtiroler Wirtschafts- und Sozialinstitut, ki proučuje gospodarske, družbene in kulturne probleme nemške in ladinske manjšine na tem območju. V pokrajini Bocen izhajajo v nemškem jeziku trije dnevniki ter veliko število različnih revij; regionalna sedeža državne televizije in radia oddajata približno 10 ur tedenskega programa v nemščini, dokaj številne pa so docela nemške zasebne televizijske in radijske postaje.

Med ostale nemške etnično-jezikovne manjšine sodijo Cimbri, ki govore antično južnobavarsko narečje in živijo zlasti v kraju Luserna v pokrajini Trento (okrog 375 oseb), kjer so tudi oddelek Kulturnega inštituta Cimbrov in Mohenov ter druge kulturne ustanove, ki uživajo pokrajinsko in občinsko podporo. Manjša naselbina Cimbrov (okrog 80 oseb) je tudi v kraju Giazza v pokrajini Verona, ki pa kljub temu od leta 1968 izdaja lasten mesečnik *Leitzen-Giazza*. Nekoliko več Cimbrov živi v pokrajini Vicenza, zlasti v občini Roana (okrog 200 oseb), kjer ima glavni sedež že omenjeni Kulturni inštitut s knjižnico in raziskovalnim oddelkom.

Moheni (Mocheni) so nemško govoreči otok v dolini Ferzina v pokrajini Trento in bližnjih krajih, kjer živi skupno okrog 1500 oseb nemške kulture. Poleg že navedenega Kulturnega inštituta Cimbrov in Mohenov je v dolini dejavnih več krajevnih kulturnih in drugih društev.

Nemška skupina švicarskega jezikovnega debla Walser živi v severnem delu dežele Piemont v pokrajinah Vercelli (okrog 100 oseb, zlasti v kraju Alagna Valsesia, kjer lahko uporabljajo svoje narečje v osnovni šoli) in Novara (okrog 600 oseb), predvsem v občinah Formazza, kjer je kulturno združenje Walseverein-Pomatt, in Macugnaga, v kateri deluje kulturni krožek Walser Verein Makana, ki prireja dopolnilne tečaje domačega nemškega narečja in nemščine. V deželi Aosta šteje skupina Walser okrog 600 oseb; v krajih, kjer ta manjšina živi, se na podlagi deželnega zakona iz leta 1993 v vrtcih in šolah poučuje ob italijanščini in francoščini tudi nemščina. Tu deluje nekaj zasebnih radijskih postaj, ki delno oddajajo tudi programe v nemškem jeziku.

Okrog 1300 nemško govorečih oseb živi še v pokrajini Belluno (Sappada) ter v krajih Timau in Sauris v severozahodnem delu Videmske pokrajine, nekaj sto pa tudi v njenem severovzhodnem delu ob tromeji med Italijo, Avstrijo in Slovenijo, kjer

deluje nekaj nemških kulturnih društev in kjer je nemščina zaradi intenzivnega čezmejnega prometa deloma opazna tudi v javnih napisih.

Okcitanci

Ta uradno nepriznana etnično-jezikovna manjšina šteje od 50 do 150.000 oseb, ki živijo večinoma v jugozahodnem delu dežele Piemont v pokrajinah Cuneo in Torino, po eno okcitansko naselje pa se nahaja tudi v Liguriji (Olivetta S. Michele) in severni Kalabriji (Guardia Piemontese). Sporadično se okcitanski govor "patois" uporablja v predšolskem in osnovnošolskem pouku; nekaj je tudi javnih napisov v manjšinskem jeziku. Ker je večina Okcitancev v Piemontu v verskem pogledu vključena v evangeličansko-valdeško skupnost, se tu v bogoslužju pogosto uporablja francoščina. Deluje tudi več okcitanskih kulturnih društev in etnografskih muzejev, v dolini Maira (občina Macra) pa občinska knjižnica, ki zbira okcitansko literaturo in gradivo. Vse te ustanove prejemajo podporo dežele Piemont na podlagi zakonov iz let 1979 in 1990. Dve okcitanski kulturni društvi sta tudi v kraju Guardia Piemontese. V Piemontu in Liguriji se tiskajo razni listi v okcitanščini ali skupaj z italijanščino; ena zasebna radijska postaja oddaja tudi v okcitanščini.

Romi

Romska skupnost v Italiji šteje okrog 55.000 oseb, ki jih italijansko romsko združenje Zingari Oggi deli v skupini Sinti, ki je na polotok prispela že v 15. stoletju, in Rom, ki je novejšega izvora. Obe skupini sta razširjeni v celotni Italiji. V Rimu deluje študijski center za kulturo Romov, ki izdaja tudi dvomesečnik *Lacio drom*, obstajajo pa še tri sorodne revije namenjene romski kulturi (*Romano lil*, *Rom* in *Zingari oggi*).

Sardinci

Kljub temu da so Sardinci (nad 1,5 milijona prebivalcev) večinski narod na istoimenskem otoku in da je ta avtonomna dežela s posebnim statutom, ostaja ta etnično-jezikovna manjšina brez vsakršne pravno-normativne zaščite, saj je italijanska vlada zavrnila deželni zakon iz leta 1993, ki je nameraval uvesti pouk sardinščine, njegovo priznanje kot deželnega uradnega jezika in ki je vseboval tudi druge ukrepe za pospeševanje sardinske kulture. Ta je rezultat izoliranega razvoja latinske osnove, kjer so opazni katalonski in drugi iberski vplivi. Sardinščino so na otoku uporabljali kot uradni jezik do leta 1864, ko je piemontska oblast vpeljala v šole in sodišča italijanščino. Od leta 1970 na univerzi v Sassariju poučujejo sardinsko lingvistiko, na univerzi v Cagliariju pa obstaja podiplomska usmeritev sardinistike. Po nekaterih osnovnih in

srednjih šolah so poskusno uvedli pouk sardinščine; v nekaterih krajih najdemo dvojezične napise. Dežela podpira sardinske izseljenske krožke in njihovo glasilo. Na otoku sta dejavni dve avtonomistični stranki; najpomembnejši sardinski kulturni organizaciji sta Dissimili (Dipartimento sardo studi identità minoranze linguistiche) in Sotziedade pro sa limba sarda, veliko pa je tudi krajevnih kulturnih društev ter gledaliških in glasbenih skupin. Na otoku izhaja večje število dvojezičnih dnevnikov in periodičnih publikacij; krajevne radijske postaje občasno oddajajo tudi programe v sardinščini.

Slovenci

Slovenska manjšina v Italiji živi v celotnem obmejnem pasu med Italijo in Slovenijo v pokrajinah Trst, Gorica in Videm v avtonomni deželi Furlanija-Julijska krajine in šteje od 80 do 100.000 oseb, ki pa živijo večinoma v mestih Trst in Gorica. Kot obmejna narodna manjšina je njen pravnovarstveni status v marsikaterem pogledu vezan na mednarodne dogovore o reševanju obmejnih problemov. V tem pogledu so posebno pomembne razlike med Videmsko pokrajino, ki za časa mirovnih konferenc ni bila vključena med t.i. sporna ozemlja in kjer slovenska manjšina še danes ni uradno priznana, ter Tržaško pokrajino, za katero veljajo, večinoma "via facti" in zaradi pomanjkanja ustreznega državnega zakona ne povsem dosledno, določila leta 1954 sklenjenega Londonskega memoranduma o delitvi bivšega Svobodnega tržaškega ozemlja, ki so bila leta 1975 vključena v Osimske sporazume, in Goriško pokrajino, kjer so bila prav tako "via facti" delno uporabljena nekatera zaščitna določila za Tržaško pokrajino. Ta določila zadevajo možnost uporabe manjšinskega jezika v odnosu do oblasti oziroma uvedbe dvojezične toponomastike v območjih, kjer manjšina dosega vsaj 25 % skupnega prebivalstva. Dejansko so te možnosti uveljavljene le v okviru nekaterih pretežno slovenskih občin; za tržaško občino je pomembna razsodba deželnega upravnega sodišča iz leta 1995, ki pripadnikom slovenske manjšine dopušča rabo slovenskega jezika pri uradnih dopisih z oblastmi. Zakon iz leta 1961 je pravno normiral po vojni ponovno ustanovljene otroške vrtce ter osnovne in srednje šole s slovenskim učnim jezikom v Tržaški in Goriški pokrajini, ki delujejo po sorodnem načelu kot šole nemške manjšine na Južnem Tirolskem, čeprav ne uživajo iste avtonomije; na italijanskih šolah se jezik manjšine ne poučuje. Posebnost teh šol je njihova izredna kapilarnost, zlasti osnovnega šolstva, saj je v obeh pokrajinah kar 46 krajev z delno ali popolno osnovno šolo s slovenskim učnim jezikom. V Videmski pokrajini delujeta v kraju Špeter (S. Pietro al Natisone) od leta 1984 zasebni dvojezični otroški vrtec in prav tako osnovna šola. Fakultativni pouk slovenskega jezika so leta 1990 uvedli na italijanski nižji srednji šoli v Nemah (Nimis). Po zakonu iz leta 1974 in kasnejših razsodb Ustavnega sodišča (1982 in 1992) lahko pripadniki manjšine zahtevajo uporabo slovenskega jezika v sodnih postopkih; ta določila pa se v doslednejši obliki omejujejo le na Tržaško

pokrajino. Država Italija je leta 1981 sprejela zakon, ki denarno podpira izdajo slovenskih dnevnikov, leta 1991 pa t.i. zakon za obmejna območja, ki je med drugimi ukrepi za obdobje treh let in v pričakovanju ustreznega posebnega zakonskega akta namenil deželi Furlaniji-Julijski krajini sredstva za podporo manjšinskih kulturnih ustanov. Čeprav ta zakon kasneje ni bil več obnovljen, je vlada oziroma parlament v zakonu predvidena namenska sredstva v sicer okrnjeni obliki deželi vendarle dodelil tudi v naslednjih dveh letih. Med slovenskimi kulturnimi ustanovami je bilo doslej uradno priznano le slovensko gledališče in prejema državno podporo. Deželna vlada od srede 70. let dalje pri svojih določilih in zakonskih ukrepih sicer deloma upošteva koristi slovenske manjšine, a ni izdala kakega "globalnega" zaščitnega zakona o tem vprašanju, za katerega naj bi bila pristojna osrednja vlada. Obsežno podporo je slovenska manjšina prejemala od matične Slovenije, s katero zlasti Slovenci na Tržaškem in Goriškem vzdržujejo zelo intenzivne stike.

Osrednji organizaciji Slovencev v Italiji sta Slovenska kulturno gospodarska zveza in Svet slovenskih organizacij, ki združujeta več sto kulturnih, pevskih, glasbenih in športnih društev in ustanov, ki so bila povečini ustanovljena že konec 19. ali v začetku 20. stoletja. Največ takih društev je v Trstu (nad 100) in v Gorici (skoraj 50). Med temi ustanovami po svojem pomenu izstopata Narodna in študijska knjižnica z glavnim sedežem v Trstu in podružnicami v Gorici, Čedadu (Cividale) in Ukvah (Ugovizza) v Videmski pokrajini ter Slovenski raziskovalni inštitut z glavnim sedežem v Trstu in uradi v Gorici, Čedadu in Ukvah. Na podlagi avstrijske tradicije so skoraj v vseh večjih krajih, kjer žive Slovenci, kulturni domovi, v katerih imajo svoj sedež krajevne kulturne ustanove. Osrednja kulturna domova sta tudi v Trstu in Gorici (prvega so sredi 60. let dogradili z denarnimi sredstvi, ki jih je bila po mirovnem sporazumu dolžna dati italijanska stran za leta 1920 požgani Narodni dom). V Videmski pokrajini je večina kulturnih društev in ustanov (okrog 30) nastala od srede 60. let dalje, zlasti v Čedadu, Špetru, Ukvah in Reziji (Resia). Posebnega pomena za to območje je tudi Zveza slovenskih izseljencev, ki povezuje številne emigrante v Zahodni Evropi. Po potresu, ki je prizadel Videmsko pokrajino leta 1976, je Jugoslavija oziroma Slovenija posredovala sredstva za graditev muzeja krajevne kulture v Bardu (Lusevera) in kulturnega doma v Reziji.

Katedri slovenistike obstajata na univerzah v Vidmu in Padovi. Na tržaškem deželnem sedežu državne radijske in televizijske ustanove RAI deluje slovenski radijski oddelek, ki oddaja približno 12 ur dnevnega programa v slovenščini. Zakon iz leta 1975 je predvidel ustanovitev slovenskih televizijskih programov, ki so bili deloma uresničeni komaj leta 1995. Poleg slovenskega dnevnika *Primorski dnevnik*, ki iz raznih postavk prejema sicer nezadostno denarno podporo, se v Trstu in Gorici tiska večje število revij in listov v slovenščini, dokaj dejavne pa so tudi slovenske založbe. V Čedadu izhaja tednik *Novi Matajur*, ki vsebuje članke v knjižni slovenščini, slovenskem krajevnem narečju in italijanščini. V Videmski pokrajini se v raznih krajih prirejajo zasebni tečaji slovenščine za odrasle.

Avtohtone etnične manjšine v Italiji

1. Albanci
2. Katalonci
3. Hrvati
4. Frankoprovansalci
5. Furlani
6. Grki
7. Ladinci
8. Okcitanci
9. Sardinci
10. Slovenci
11. Nemci

Sklep: osnovni odprti problemi v zvezi z varstvom kulturnih značilnosti manjšin v Italiji

Kljub 6. členu leta 1947 sprejete italijanske Ustave, ki se glasi: "Republika z ustreznimi normami varuje jezikovne manjšine", doslej v italijanskem parlamentu še ni bil izglasovan poseben zakon, ki bi to ustavno obveznost udejanil. Večinoma je parlamentarni postopekza sprejem takih zakonskih osnutkov prekinil predčasni razpust zbornic. Zaradi pomanjkanja ustrezne zakonodaje se večina prisotnih etnično-jezikovnih manjšin v Italiji, ki ne uživajo statusa priznanih manjšin na podlagi mednarodno sprejetih dogovorov, lahko opira le na krajevne zaščitne norme v okviru statutov in specifičnih zakonskih odredb na deželni ravni. Tudi v tem pogledu pa obstajajo bistvene razlike med možnostmi t.i. avtonomnih dežel, ki so si tak status pridobile ravno zaradi svojih družbenih in kulturnih posebnosti, in ostalimi, "navadnimi" deželami, ki so pri svojem političnem življenju občutno manj samostojne in ne razpolagajo niti z zadostnimi avtonomnimi denarnimi sredstvi. Dejanska avtonomija teh dežel je ravno v priznavanju njihovih posebnih kulturnih vidikov in poskusov valorizacije manjšinskih jezikov in kulturnih dejavnosti velikokrat močno omejena, saj si država v tem pogledu privzema večji del pristojnosti. Tako so bili leta 1993 zavrnjeni popravki k statutu avtonomne dežele Sardinije, ki je želela sardinščini na otoku zagotoviti status uradnega jezika, avtonomni deželi Furlaniji-Julijski krajini pa, čeprav se zanje ni nikoli izrecno zavzemala, ni bilo omogočeno, da bi sprejela posebne zakonske norme glede slovenske manjšine, ker naj bi bila za slednjo, kot nacionalno obmejno manjšino, ki je delno vključena v mednarodne dogovore, pristojna le osrednja oblast. Predlagani osnutki zaščitnega zakona za t.i. interne jezikovne manjšine, se pravi tiste, ki nimajo lastnosti obmejnih narodnih skupnosti (kot frankofonska v dolini Aosta, nemška na Južnem Tirolskem in slovenska v Furlaniji-Julijski krajini), skušajo prav z dodeljevanjem večjih pristojnosti ter finančne in zakonodajne avtonomije Deželam ustvariti razmere za uresničevanje bolj usklajene in posameznim družbenim okoljem ustrezne zaščite etnično-jezikovnih manjšin. Zaradi take usmeritve je razreševanje te problematike pravzaprav tesno povezano s pospeševanjem večje decentralizacije italijanskega družbenega, gospodarskega in političnega življenja, ki bi nedvomno prispevala k valorizaciji regionalnih kultur, zlasti tistih, ki se na tem nivoju pojavljajo kot večinske (npr. sardinska ali furlanska). Pri ostalih etnično-jezikovnih manjšinah, ki večinoma živijo v okviru različnih dežel, pa bi moral enotni državni zaščitni zakon zagotoviti potrebno usklajenost in normativno homogenost.

Glede že priznanih obmejnih narodnih manjšin se prav tako pojavljajo bistvene razlike med francosko in nemško na eni strani, kateri varujejo posebni mednarodni doovori oziroma za kateri je bil po letu 1947 obnovljen historično persistenten status krajevne avtonomije v okviru doline Aosta in Južne Tirolske, ter slovensko narodno manjšino na drugi strani, za katero so bili ti elementi upoštevani le deloma. Slednja je zaradi pomanjkanja celovitejših mednarodnih določil in različnega razvoja mednarodno-političnih okoliščin dejansko razdeljena v dve ali celo tri različne kategorije,

čeprav živi na sklenjenem celotnem obmejnem pasu, med temi pa nobena v celoti ne ustreza mednarodno sprejetim zaščitnim standardom. Kljub temu da se je italijanska stran v zadnjih desetletjih obvezala, da bo ta normativna neskladja interne in mednarodne dimenzije razrešila s sprejetjem t.i. globalnega zaščitnega zakona, se to doslej še ni zgodilo, tako da so zelo razčlenjene in na kulturni ravni visoko razvite ustanove te manjšine v nenehni nevarnosti, da zaradi pomanjkanja sredstev prekinijo s svojo dejavnostjo. Nekatere prostorske in vsebinske omejitve pa prizadevajo tudi sicer urejene statuse frankofonske in nemške manjšine v okviru njihovih avtonomnih dežel: tako je v dolini Aosta zakonsko zaščitena le standardna francoščina, ne pa frankoprovansalski krajevni govor, na katerem temelji etnična in teritorialna identiteta večine prebivalstva te dežele; tako frankofonske kot nemške skupnosti zunaj matičnih administrativnih okvirov, se pravi v okviru drugih dežel, za katere sprejeti zaščitni ukrepi ne veljajo, pa uživajo bistveno okrnjene pravice ali sploh nobenih.

Viri

Mini-guide to the lesser used languages of the EC, The European bureau for lesser used languages, Bruxelles, 1993;

Primo rapporto sullo stato delle minoranze in Italia, Ministero degli Interni, Roma, 1994;

Rapporto sulle minoranze linguistiche in Italia, Direzione Generale per gli Scambi Culturali, Ministero della Pubblica Istruzione, Scambi Culturali 1–3, 1985.

Summary

Based on some recent international and Italian sources, the paper presents the current situation of the autochtonous ethnic and linguistic minorities in Italy: the Albanian, Franco-Provençal, Friulian, Greek, Croatian, Catalonian, Ladin, German, Occitanian, Romany, Sardinian, and Slovenian. The survey of the position of these minorities, their numerical consistency, territorial distribution, and cultural vitality shows that local realities are very differentiated, influenced by different historical experience, socio-economic circumstances, and especially heterogeneous and often uncoordinated normative solutions. Here, differences are particularly evident between the protection statuses of the recognized national minorities by the borders, such as the Francophone minority in the region of Aosta or the German one in South Tyroll, and partly also the Slovenian minority in the regions of Trieste and Gorizia, the protection of which is guaranteed by several internationally adopted treaties, and other "internal" ethnic-linguistic minorities which only enjoy some sporadic protec-

tive measures on the local level. Also in Italy, like in other European countries, the solution is most probably to be searched for in a greater decentralization and flexibility of social, economic and political life, and also in the up-dating of the minority protection "philosophy" which should tend not only towards the preservation of cultural characteristics of individual minorities, but also towards laying a stronger emphasis on their spatial and social functions in the regional integration process.